

Til Allsherjar- og menntamálanefndar Alþingis

Björn Ingiberg Jónsson

Reykjavík 10. maí 2024.

Umsögn vegna frumvarps um breytingar á lögum um sviðslistir nr. 165/2019

Mál 936 - Þjóðarópera

Ágætu nefndarmenn.

Undirritaður er menntaður óperusöngvari og hefur m.a. tekið þátt í nokkrum uppfærslum Íslensku óperunnar, síðast í óperunni Ragnheiði eftir Gunnar Þórðarson og Friðrik Erlingsson. Ég hef fylgst náið með málefnum er snerta óperu og óperuflutning í 30 ár og birt greinar tengdar óperulistinni í Morgunblaðinu og Vísbendingu á umliðnum árum.

Undirritaður fagnar frumvarpinu sem ber með sér þær grundvallarbreytingar á starfsumhverfi og -aðstæðum söngvara sem hafa lengi verið helsta markmið þeirra er vilja efla hag sönglistar á Íslandi.

Víðtækur stuðningur

Skal hér fullyrt að yfirgnæfandi meirihluti þeirra er koma að menningar- og listastarfsemi í landinu eru jákvæðir gagnvart stofnun Þjóðaróperu. Er sú fullyrðing studd niðurstöðum sem birtar hafa verið í skýrslum úr hinu langa og vandaða ferli sem liggur að baki frumvarpinu og minnst er á í umsögn Páls Baldvins Baldvinssonar. Jafnframt endurspeglast hinn breiði vilji landsmanna einnig í innsendum umsögnum bæði til Allsherjar- og menntamálanefndar sem og í samráðsgátt stjórnvalda.

Söngvarar-útlagar

Íslenskir einsöngvarar hafa borið hróður landsins víða síðastliðin 150 ár eða þar um bil. Eitt af því sem þeir flestir eiga sameiginlegt er að hafa orðið eins konar útlagar — til að sinna listsköpun hafa tugir íslenskra söngvara dæmst til að dveljast langdvölum erlendis fjarri ættingjum og vinum. Er það með miklum ólíkindum að eftir um 70 ára baráttu hafi ekki enn tekist að búa söngvurum viðunandi starfsgrundvöll hér á landi.

Stórhugur stjórnvalda

Sé litið til Sinfóníuhljómsveitar Íslands, Þjóðleikhússins er augljóst hvers stórhugur er megnugur. Hvern hefði órað fyrir því að nokkrum áratugum eftir að þessum menningarstofnunum var komið á laggirnar ætti íslenska þjóðin t.d. framúrskarandi sinfóníuhljómsveit sem flytur landsmönnum 100 tónleika á ári hverju, oft fyrir húsfylli, og hæfileikaríka leikara sem eru eftirsóttir á alþjóðlegum markaði. Það er næsta víst að þetta hefði ekki gerst án öflugrar aðkomu hins opinbera sem tryggði starfsgrundvöll innan þessara listgreina.

Sönglandið Ísland

Það er kunnara en frá þurfi að segja að Íslendingar eru söngþjóð. Söngur er vinsælasta grein tónlistariðkunar og -náms hér á landi. Hið opinbera styrkir á ári hverju marga söngvara til frekara söngnáms erlendis, einhverjir þeirra vildu sjálfsgætt snúa heim að námi loknu en hins vegar stendur

þeim það ekki til boða því engin eru störfin. Þessu til sannindamerkis er fyrirbyggjandi umsögn til Allsherjar- og menntamálanefndar frá fleiri tugum ungra söngvara um að stofna beri Þjóðaróperu. Þegar allur sá fjöldi stöðugilda sem standa til boða fyrir leikara, hljóðfæraleikara og dansara á vegum hins opinbera er hafður til hliðsjónar má öllum ljóst vera hversu mjög hallar á hlut sönglistarinnar.

Frumvarp þetta er löngu tímabært og er til þess fallið að efla mjög sviðslistir á Íslandi og jafna það misræmi sem gætir í stuðningi hins opinbera við hinar þrjár opinberu tegundir sviðslista; sönglist, leiklist og dans.

Fráleitt er að undanskilja eina tegund lista þ.e. söng og segja að um hana gildi önnur lögmál en um leik, dans og hljóðfæraleik t.d. hvað varðar rekstur, listrænt frelsi og listrænt gildi sköpunar. Frumvarpið felur einnig í sér skýra framtíðarsýn um rekstrarfyrirkomulag sviðslista með samlegð, skilvirkni og árangur að leiðarljósi.

Telst það í hæsta máta mótsagnakennt af hálfu þeirra sem gagnrýnt hafa frumvarp þetta að kalla eftir því í einu orði að stjórnvöld setji fram listræna stefnu í lagafrumvarpi en í hinu næsta að segja fjarlægð frá hinu opinbera tryggi listræn gæði. Í þessu frumvarpi er ráðuneyti menningarmála ekki falið að móta listræna stefnu heldur er óperustjóra falið það hlutverk.

Ef ríkisrekin Sinfónía og Þjóðleikhús skila þjóðinni jafn frábærum listrænum árangri og raun ber vitni þá er engin ástæða til að ætla að öðru máli muni gegna um Þjóðaróperu. Reyndar geymir sagan mörg dæmi stórkostlegra óperusýninga í Þjóðleikhúsinu.

Óperusýningar í Þjóðleikhúsi frá 1972 - 2004

Því ber að halda til skila að í tíð Sveins Einarssonar, Gísla Alfreðssonar og Stefáns Baldurssonar þ.e. frá 1972 til 2004 voru settar á svið í Þjóðleikhúsinu margar stórkostlegar óperusýningar við miklar vinsældir svo sem Carmen árið 1975 sem sýnd var 51 sinni og komu ríflega 27 þúsund óperugestir á þá sýningu. Aðrar sögufrægar sýningar Þjóðleikhússins frá þessum árum mætti tína til svo sem La Boheme, Silkitrommuna, Grímudansleik og Á valdi örlaganna. Um Grímudansleik var kynnt sérstaklega að einungis yrðu um 15 sýningar þar sem Kristján Jóhannsson þyrfti að hverfa af landi brott.

Einnig voru sýndar óperur í samstarfi við Íslensku óperuna og/eða Listahátíð t.d. Ævintýri Hoffmanns með Garðar Cortes í aðalhlutverki sem sýnd var í 18 skipti. Hér verður líka nefna stytta útgáfu af stórvirki Wagners sjálfum Niflungahringnum sem Selma Guðmundsdóttir fer yfir í umsögn Wagnerfélagsins um frumvarp þetta.

Allar framangreindar sýningar í Þjóðleikhúsinu hlutu lof fyrir gæði og listrænt gildi. Vöktu þær almenna hrifningu og óperugestir flykkust á sýningar. Gildir hér hið fornkveðna að miklu veldur hver á heldur.

Rekstur óperuhúsa

Það er mikill munur á rekstri óperuhúsa í heiminum. Í fyrsta lagi er það meginlandshugsunin sem leggur áherslu á „verkið“ sem er öðruvísi en hin ensk-ameríska markaðshugsun. Í öðru lagi er það ítalska vertíðarskipulagið „stagione“ gegn hinu norður-evrópska dagskrárskipulagi „repertoire“. Þessi kerfi hafa bæði kosti og galla og hafa þróast hvert í sínu samfélagi.

Til þess að rekstur óperu á Íslandi gangi sem best þarf að nýta sér bestu eiginleika þessara leiða og stuðla að samvinnu bæði heima fyrir og erlendis. Frumvarp þetta er til þess fallið að gera óperustarfsemi á Íslandi kleift að hámarka nýtingu fjármuna þeirra sem hið opinbera leggur til

óperuflutnings á ári hverju meðal annars með samnýtingu við þá innviði Þjóðleikhússins sem til staðar eru.

Í þessu efni er kjörið að líta til Norðurlandanna en þar eru Þjóðaróperur starfræktar alls staðar utan Íslands. Ef stóru óperurnar í Svíþjóð eru skoðaðar þ.e. Konunglega óperan í Stokkhólmi, Gautaborgaróperan og Malmöóperan sést að þær hafa allar sterka leikhúsinnsviði líkt og Þjóðleikhúsið á Íslandi s.s. til framleiðslu á sviðsmyndum og búningum.

Föst stöðugildi – ekki æviráðning

Í frumvarpinu um Þjóðaróperu er gert ráð fyrir stöðugildum en ekki æviráðningum og er það í samræmi við ríkjandi stefnu á Vesturlöndum. Sem dæmi má nefna óperuna í Bergen en þar er í ársskýrslu 2022 tilgreint að 11 manns séu fastráðnir en því deilt á 9,6 stöðugildi sömuleiðis er tilgreint að önnur aðkeypt störf (listamenn, tæknimenn og stjórnun) hafi numið 26,3 ársverkum. Að vísu er óperan í Bergen sérstök að því leyti að stórir og kostnaðarmiklir þættir rekstursins s.s. hljómsveit og kór eru greiddir af hinu opinbera með öðrum hætti en beint af rekstrarreikningi óperunnar.

Hagkvæmni felst í samnýtingu innviða

Rekstur óperu og leikhúsa er sérstakur að mörgu leyti. Ekki síst fyrir þá sök að það þarf nákvæmlega jafn marga einstaklinga til að flytja ákveðna óperu/leikverk í dag og þurfti við frumflutninginn, þó hann hafi verið fyrir segjum 100 árum, því liggja möguleikar til hagkvæmni helst í samnýtingu stoðsviða líkt og Þorleifur Örn Arnarson fer yfir í umsögn sinni.

Samstarf og endurupptökur

Samstarf á milli óperuhúsa, leikhúsa og hátíða auk þess að endursýna eldri uppfærslur hefur um margra áratuga skeið verið á stefnuskrá vel rekinna óperuhúsa og er m.a. gert til þess að lækka framleiðslukostnað. Samkvæmt frumvarpinu verður leitast eftir víðtæku samstarfi við uppsetningar.

Séu t.d. árin 1988 – 1994 skoðuð í rekstri ÍÓ kemur í ljós að af 11 sýningum var ein í samvinnu við Þjóðleikhús (Ævintýri Hoffmanns, 1988), ein í samvinnu við Listahátíð og Þjóðleikhús (Niflungahringurinn, 1994), ein endursýnd á Listahátíð með búninga frá Þjóðleikhúsi (Rígólettó, 1990), Ein endurupptekin og einnig sýnd norðan heiða í Ydölum (Töfraflautan, 1991), tvær enduruppteknar og sýndar í Gautaborgaróperunni (Carmina burana/Pagliacci og Otello 1992) og loks ein fengin frá norsku óperunni (Tosca, 1989). Semsagt í 7 verkum af 11 var um samstarf/endurupptöku að ræða. Sýnir framangreind upptalning að fremur hefur dregið úr samstarfi og endurupptökum ÍÓ hin síðari ár.

Vinsælasta óperusýning þessarar aldar var óperan Ragnheiður eftir Gunnar Þórðarson og Friðrik Erlingsson sáu hana um 15.000 óperugestir árið 2014 og eru þeir þá ekki taldir sem sáu frumflutninginn og sýningarnar í Skálholti.

Óperan Ragnheiður hafði þá sérstöðu að samsetning áheyrendahópsins var mun yngri en gerist og gengur á óperusýningum. Allir búningar og hin tiltölulega einfalda og látlausa sviðsmynd voru með þeim hætti að einfalt er setja óperuna upp. Hætt var við sýningar fyrir stappfullu húsi og veur það furðu margra hvers vegna svo vinsæl og tiltölulega auðveld sýning í uppsetningu hefur ekki verið endurflutt hjá ÍÓ sl. áratug.

Sömuleiðis veur sú ákvörðun furðu að hætta sýningum á Brúðkaupi Fígarós fyrir fullu húsi í Þjóðleikhúsinu árið 2019 eða endursýna hana ekki árið 2020 þegar ÍÓ var hvort eð er ekki með neina óperusýningu.

Mælikvarðar á óperurekstur

Óperan er ekki afmarkað fyrirbæri í tómarúmi. Óperan er hluti samfélagsins og markmið hennar því, öðrum þræði hið minnsta, samfélagslegt. Í þeim tilvikum þar sem forysta óperuhúsa hefur tekið mið af samfélaginu, skoðað ákvarðanir um óperusýningar reglubundið aftur í tímann til þess að finna út hvað hefur gengið vel og hvort og þá hvaða mistök voru gerð í vali á óperum, þá hefur árangurinn reynst góður. Á forystu óperhúsa hvíla því ýmsar skyldur þ.m.t. rekstrarskyldur, listrænar skyldur, siðferðislegar og samfélagslegar skyldur.

Ýmsar leiðir eru til að meta virkni og starfsemi óperustofnana t.d. fjöldi sýningakvölda og fjöldi uppfærslna, fjöldi áhorfenda sem hlutfall af mannfjölda eða niðurgreiðsla hins opinbera á hvern seldan miða.

Fjöldi óperugesta

Því hefur ranglega verið haldið fram að íslenskur óperumarkaður beri aðeins tvær stórar sýningar á ári. Þetta sést vel ef saga óperuflutnings er skoðuð. Árið 1982 voru óperugestir á Íslandi samtals um 60 þúsund. Það ár var ÍÓ með þrjár sýningar og Þjóðleikhúsið tvær, hér verður einnig að taka til greina að Íslendingar voru mun færri þá en nú.

Hvað eftir annað á síðustu hálfri öld hefur heildarfjöldi gesta á eina óperuuppfærslu verið á milli 15 og 20 þúsund manns. Síðasta uppfærsla sem náði þvílíkum fjölda var óperan Ragnheiður 2014. Með þetta í huga hljóma undarlega staðhæfingar um tiltekinn hámarksfjölda óperusýninga sem íslenskur markaður ber.

Niðurstöður rannsókna frá ýmsum vestrænum ríkjum benda til að hlutfall þeirra er sækja óperur sé á milli 3 og 7% af mannfjölda. Þetta þýðir að hugsanlegur markaður fyrir hverja óperusýningu á Íslandi í dag sé á milli 12 og 28 þúsund manns. Þessi fjöldi óperugesta rímar ágætlega við sögulegar aðsóknartölur Þjóðleikhúss og ÍÓ. Því miður hefur aðsókn að sýningum ÍÓ undanfarin ár verið langt undir þessum viðmiðum.

Fjöldi sýninga á ári

Rekstur ÍÓ síðustu ár hefur meira verið í ætt við litlar óperuhátíðir en rekstur fullburða óperuhúss. Með frumvarpinu um Þjóðaróperu er hins vegar stefnt að samfellu í starfi og að fjölga uppsetningum nokkuð frá því sem nú er.

Árið 2016 sýndi Íslensku óperan Don Giovanni og Évgení Onegin, fimm sýningarkvöld hvor. Til samanburðar má taka árið 1988 þá sýndi ÍÓ þrjár óperur; Don Giovanni, Ævintýri Hoffmanns og Litla sótarann samanlagt 57 sýningarkvöld.

Árið 2017 sýndi ÍÓ óperuna Tosca og voru það samtals fimm kvöld. Sama ár var útfærsla af óperunni Mannsröddin flutt við píanóundirleik í fimm skipti í minnsta sal Hörpu svokölluðu Kaldalóni.

Mannsröddin er ópera fyrir einn söngvara og hljómsveit og skemmst er að minnast uppfærslu Barböru Hannigan og Sinfóníuhljómsveitar Íslands á Mannsröddinni fyrir fullum Eldborgarsal þann 5. apríl sl. við dýnjandi lófatak og fádæma góðar undirtektir áhorfenda.

Fjöldi uppfærslna og sýningakvölda hjá ÍÓ hin seinni ár stenst engan samanburð við þá óperustarfsemi sem fyrr blómstraði með Þjóðinni og vísað er til hér að framan. Og það á einnig við

um óperusýningar þær sem grasrótin – sjálfstæðir hópar hæfileikafólks – hafa efnt til m.a. vegna þeirrar deyfðar og skorts á tækifærum sem fylgt hefur rekstri Íslensku óperunnar undanfarin ár. Fjárframlög til Íslensku óperunnar hafa þannig hvorki nýst áhugafólki um þessa listgrein og skattgreiðendum almennt né ungu og upprennandi hæfileikafólki á þessu sviði lista. Framkomnar umsagnir leiða í ljós nauðsyn þess að hér verði látið staðar numið.

Hvers vegna Þjóðarópera?

Helstu almennu forsendur fyrir eignarhaldi ríkisins í félögum eru t.d. að tryggja aðgengi almennings að þjónustu á viðunandi verði þ.m.t. menningarupplifun. Nú nýverið skrifuðu íslensk stjórnvöld undir sameiginlega viljayfirlýsingu á vettvangi Norrænu ráðherranefndarinnar um standa vörð um menningararf og menningarstarfsemi og heyrir það undir þá forsendu að tryggja framkvæmd samfélagslegrar stefnu á sviði menningarmála.

Ef um markaðsbrest er að ræða ber hinu opinbera að tryggja fjármögnun þar sem stærð verkefna, áhætta og aðrir þættir geta valdið því að erfitt getur verið fyrir einkafyrirtæki að fjármagna þau á hefðbundnum markaðsforsendum. Þetta á við um óperu og óperuflutning sem er hinn fjárfrekasti rekstur allra sviðslista og er hvorki á færi einstaklinga né einstakra fyrirtækja að bjóða uppá sýningar á viðráðanlegu verði til almennings.

Með því að samreka Þjóðleikhús og Þjóðaróperu gefst hinu opinbera færi á að mynda hagkvæmari rekstrareiningu og líkt og stefnt er að með frumvarpinu að skipuleggja rekstur sviðslista til framtíðar í því skyni að ná fram enn meiri árangri og samlegð og tryggja þannig enn betur aðgengi almennings að menningararfinum.

Reykjavík 10. maí 2024

Björn Ingiberg Jónsson